

УДК 373.2:81'233(072)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Аніщук А.

У статті розкрито сутність поняття “розвивальне мовленнєве середовище”, виділено концептуальні засади створення розвивального середовища для становлення мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві.

Ключові слова: розвивальне мовленнєве середовище, природне мовленнєве середовище, штучне мовленнєве середовище, мовленнєва особистість, мовленнєвий розвиток, концептуальні засади, мовні засоби, життєдіяльність дитини.

В статье раскрыта сущность понятия “развивающая речевая среда”, выделены концептуальные основы создания развивающей среды для становления речевой личности в дошкольном детстве.

Ключевые слова: развивающая речевая среда, естественная речевая среда, искусственная речевая среда, речевая личность, речевое развитие, концептуальные основы, языковые средства, жизнедеятельность ребенка.

In the article the essence of “Speech developmental environment” is determined, a conceptual basis of the creation of the developmental environment for the formation of speech personality development at the pre-school age is defined.

Key words: speech developmental environment, natural speech environment, speech artificial environment, linguistic identity, language development, conceptual frameworks, language means, the vital functions of the child.

У сучасних умовах реформування національної системи освіти актуалізується проблема формування мовленнєвої особистості, життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої, здатної чітко усвідомлювати свої бажання та наміри, доводити, обґрунтувати, відстоювати власну думку в соціально прийнятній мовленнєвій формі. І саме в дошкільному дитинстві закладається фундамент оптимістичного світобачення, формування вміння вербалізувати свої життєві враження й ціннісні ставлення до природи, предметів, людей.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні як нормативний документ орієнтує педагогів на цілісний підхід до особистості, передбачає створення виховних технологій для повноцінного особистісного розвитку дитини, в тому числі і мовленнєвого. Центральною фігурою освітнього процесу є дитина – мовленнєва особистість. Виокремлення розвитку мовлення як такого неможливе без діяльності, тому мовленнєва особистість – це насамперед діяльна особистість.

Як зазначено у Базовій програмі розвитку дитини “Я у Світі”, продуктивною формою мовленнєвого розвитку дітей є вільна й самостійна діяльність у спеціально організованому середовищі, де педагог

надає кожному право вибору: де, коли, скільки часу, з ким діяти. Дошкільників слід навчати самостійно обирати в мовленнєвому розвивальному середовищі вид, форму діяльності, матеріал, зміст, партнерів, тематику для реалізації власного задуму.

Визнаючи дитину центром педагогічної діяльності, автори Базової програми розвитку дитини “Я у Світі” надають перевагу грі, спілкуванню, обговоренню, мовленнєво-творчій діяльності, роздумам вголос без страху помилитися чи не співпасти з думкою дорослого та продуктивній діяльності.

З погляду ефективності мовленнєвого розвитку дітей пропонують проводити міні-заняття, які дадуть змогу врахувати інтерес дітей, дозування інформації чи завдань, розведення в часі змістового наповнення, яке за умов традиційності мало означені часові рамки. Подальше існування занять у формі навчально-дисциплінарної моделі суперечить концептуальним основам Базової програми розвитку дитини “Я у Світі”, оскільки через регламентованість часу групового заняття не можна врахувати настроїв, бажання, міру зайнятості, стан усіх вихованців; досить важко, а то й неможливо врахувати індивідуальний мовленнєвий досвід кожного дошкільника;

домінування однотипних вказівок, завдань, зауважень, вимог, заборон; порівняння дітей між собою за розвитком мовлення, комунікативної культури, засвоєння лексичного матеріалу тощо, що неприпустимо у роботі з дошкільниками [9, с. 127].

Таким чином, мовленнєвий розвиток дітей неможливо обмежити рамками занять, однієї змістовної лінії або її сфери життєдіяльності, бо він наскрізно проходить крізь усю життєдіяльність дошкільнят. Мовлення – засіб і спосіб спілкування, самовираження, активності дитини у різних напрямках життєдіяльності. Те, наскільки вільно буде почуватися дитина в інформаційному, діяльнісному середовищі багато в чому залежить від педагога. Тому практичне вирішення завдань мовленнєвого розвитку дошкільника потребує ґрунтовної психолого-педагогічної основи для організації освітнього процесу та створення розвивального мовленнєвого середовища.

Розвивальне мовленнєве середовище – це потенційні можливості позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на мовленнєвий розвиток дитини і формування мовленнєвої особистості. Організація розвивального мовленнєвого середовища потребує від педагога врахування вікових, індивідуальних та статевих відмінностей.

Метою нашої статті є: розкрити концептуальні засади створення розвивального середовища для становлення мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві.

Лінгводидактичні підходи до створення мовленнєвого середовища, зорієнтовані на цінності та інтереси дитини, висвітлені у працях К.Менга, М.Монтессорі, Л.Федоренко, М.Львова, А.Богуш, К.Крутії, А.Гончаренко, Л.Калмикової та ін.

Основне завдання щодо створення мовленнєвого середовища, як вважає К.Менг, є включення дитини в “інтеракційну (взаємодіючу) діяльність”, яка передбачає наявність у неї мовленнєвих знань, умінь і навичок, що є однією з базисних характеристик особистості, її компетентності [8]. Л.Федоренко, М.Львов пропонують такі визначення потенціалу мовленнєвого середовища, як “розвивальні можливості мовленнєвого середовища, в якому росте дитина” [14, с. 9], “природне мовленнєве середовище, в якому росте дитина” [7, с. 182]. Під природним мовленнєвим середовищем М.Львов розуміє мовлення, яке сприймає дитина в природних умовах: мовлення членів сім’ї, товаришів, знайомих, мова радіо і телебачення, мова книжок, які читають дитині, тощо.

Л.Федоренко стихійне мовленнєве середовище, в якому виховується дитина, називає природним мовленнєвим середовищем. Воно може бути як сприятливим для мовленнєвого розвитку, так і навпаки [14, с. 9]. Сприятливе середовище уможливує засвоєння дитиною позитивних мовленнєвих зразків, несприятливе – відсутність таких зразків або засвоєння дитиною мовленнєвих конструктивів, які мають негативний відтінок (брутальні, образливі слова; деструктивні форми звернення тощо).

Л.Калмикова важливе значення приділяє формуванню у дошкільників потреби в комунікації, мовленнєвій діяльності дитини в природних умовах,

оскільки така діяльність, за словами автора, породжується бажанням висловлювати свої думки, почуття, настрої, обмінюватися ними з людьми, передавати інформацію. Пропонує створити такі мовні ситуації, які б активізували усне висловлювання [4, с. 53].

О.Кононко однією з умов організації розвивального середовища виділяє помірну тональність мовлення, виважені й урівноважені звернення й оцінки, спокійні, з відтінком гумору, зауваження [5].

З метою створення розвивального мовленнєвого середовища в дошкільних закладах спеціально створюють штучне мовленнєве середовище. Під штучним мовленнєвим середовищем К.Крутії розуміє методичний засіб, завдяки якому дитина оберігається від неправильного мовленнєвого впливу як однолітків, так і дорослого оточення, а також створюється атмосфера високої культури мовлення [6, с. 23]. Критерієм розвивального штучного мовленнєвого середовища автор вважає те, що для дитини дошкільного віку це середовище має стати природним. Тобто дитина повинна привласнювати мовленнєві цінності, позитивний мовленнєвий досвід. Автор пропонує модель створення освітнього мовленнєвого середовища, яка складається зі спеціально організованої мовленнєвої діяльності дітей, спільної доросло-дитячої мовленнєвої діяльності, вільної самостійної мовленнєвої діяльності дітей. Нею розроблені типи індивідуальних завдань, в основу яких покладено бажання висловити думку з метою повідомлення, переконання, запитання, спонукання до дії тощо. Найбільш ефективними вправами, на думку автора, є мовленнєві ситуації та мовленнєві вправи, які сприяють і стимулюють мовленнєвий розвиток, активність і самостійність дитини дошкільного віку.

На проблему створення розвивального середовища звертала свою увагу і М.Монтессорі, яка найважливішою передумовою розкриття дитиною внутрішнього світу вважала вільну самостійну діяльність у створеному педагогом середовищі. Дорослому відводилася роль опосередкованого учасника, організатора розвивального середовища, яке сприятиме активності кожної дитини, заохочення її до творчих ініціативних кроків. Поступово в сприятливих умовах життєзабезпечення у малюка формується індивідуальний внутрішній світ, що й визначає характер усієї його діяльності, в тому числі і мовленнєвої [10]. Тому, на її думку, завдання педагога полягає насамперед у наданні дитині засобів саморозвитку й ознайомленні її з правилами користування ними. Збагачене середовище передбачає єдність соціальних і природних засобів забезпечення повноцінної життєдіяльності дитини.

А.Богуш під мовленнєвим середовищем розуміє сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах “дорослий (батьки, родичі, вихователь, учитель) – дитина, “дитина – дорослий”, “дитина – дитина” [2].

За твердженням А.Богуш, мовленнєве середовище, що оточує дитину, за своїм впливом на розвиток мовлення може бути стихійно-нестимульованим, стимульованим і актуальним. Стихійно-

нестимульованому мовленнєвому середовищу властива пасивна мовленнєва взаємодія. Дитина сприймає мовлення дорослих і всіх мовців цього середовища таким, яким вона його чує, мовлення, яке притаманне саме цій мовленнєвій спільності. Дитина відчуває його вплив опосередковано у процесі щоденного спілкування в сім'ї та соціумі [2].

Стимульоване мовленнєве середовище автор розглядає як організований процес навчання мови і розвитку мовлення на різних вікових етапах у навчальних закладах різного типу, який супроводжується педагогічно стимульованою мовленнєвою взаємодією педагога і дітей.

Провідним фактором стимульованого мовленнєвого середовища є мовлення педагога. У статті "Слово про слово" В.Сухомлинський висловлює свої погляди на мовлення педагога. Вчений зазначає, що педагог має досконало володіти рідною мовою, рідним словом як засобом впливу на дітей і засобом виховання. "Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність" [12, с. 160]. В.Сухомлинський стверджує, що виховання стає немичним, безсилим саме тоді, коли педагоги забувають, що в їхньому розпорядженні є, по суті, "єдиний, тонкий і надійний, всесильний і гострий інструмент виховання – слово". Справжній вихователь, на думку педагога, і повинен досконало володіти виховними засобами мудрого слова, адже "слово виявляє ідею, а ідея – основа виховання" [13, с. 597].

Одним із стимулюючих факторів розвитку активного мовлення дитини, за словами В.Сухомлинського, є залучення дітей до читання книжки, яку вчений образно називає "стежиною", що веде дитину до вершини розвитку. "Читання, – зазначає В.Сухомлинський, – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе. Воно відкривається перед дитиною лише тоді, коли поряд з читанням, одночасно з ним і навіть раніше, ніж вперше розкрита книжка, починається копітка робота над словом, яка повинна охоплювати всі сфери активної діяльності дітей – працю, гру, спілкування з природою, музику, творчість" [12, с. 194]. Тому не може бути розвивальним мовленнєве середовище без залучення дітей до слухання, читання і переказування художніх творів, без наявності в сім'ї, в дошкільному закладі бібліотечки книг для читання.

Під активним мовленнєвим середовищем А.Богуш розуміє максимально ініціативну взаємодію дитини з іншими учасниками спілкування. Ефективний вплив мовленнєвого середовища на дитину та її мовлення буде тільки за наявності розвивальної функції цього оточення [2].

А.Гончаренко розвивальним називає таке середовище, яке пристосовується до природного темпу кожного малюка, не порушуючи його і не нівелюючи. Вона стверджує, що неможливо створити уніфіковане середовище, яке за змістом, формою задовольнить кожну дитину. Відмінності (статеві, індивідуальні, вікові) очевидні, що й підтверджується результатами обстеження мовних засобів та комунікативної взаємодії. Середовище тоді набуде вільного розвивального змісту, зазначає автор, коли дитина самостійно зможе обирати

однolitків для спілкування або гри, трудової чи іншої діяльності, зважаючи на взаємну прихильність, територіальне перебування, враження від попередніх контактів. Це передбачає наповнення досвіду дитини такими способами і формами мовленнєвої взаємодії, які б набували варіативності залежно від тривалості контактів, кількісної та статевої характеристики угруповання, від змісту діяльності [3].

Середовище буде розвивальним і комфортним для дитини, зазначає А.Гончаренко, за умов надання їй можливості дозувати мовленнєво-комунікативну діяльність: встановлювати мовленнєву взаємодію з бажаними для неї партнерами; визначати час, тривалість контактів; перемижувати розширення партнерів у спілкуванні з усамітненням. Пріоритетом для розвивального середовища мають бути спілкування, обговорення, мовленнєво-творча діяльність, роздуми вголос без страху помилитися чи не співпасти з думкою дорослого. Підставою до виникнення власної позиції дитини є її життєвий досвід, а набувається, накопичується і реалізується він кожним по-своєму. Важливим є наповнення середовища емоційними для дитини подіями, фактами, позаяк емоції є базовими підставами психічного розвитку дитини. Розвивальним є й наповнення життєдіяльності дитячими формами діяльності.

Отже, на думку автора, розвивальний ефект середовища залежить не стільки від умов, скільки від характеру мовленнєвого спілкування дорослого та дитини, від тих ситуацій, способів, завдань, які будуть сприяти і стимулювати мовленнєвий розвиток, активність і самостійність дитини дошкільного віку [3].

А.Гончаренко виокремлює складові мовленнєвого розвивального середовища: *природне довкілля, довкілля культури, людське довкілля (соціальне), середовище власного "Я"*. Як зазначає автор, людина – це частка природи, тому педагоги мають організувати різні види праці, де б поєднувалося мовлення з активними діями дитини, забезпечували спілкування дітей з такими об'єктами і явищами природи, які б поповнювали враження про цілісність світобудови, викликали б емоції, мовленнєву активність.

Предмети, іграшки, окремі витвори мистецтва, з якими постійно чи періодично діє дитина, спостерігає за ними, дізнається про назву, їхню функцію, викликають емоції й активізують мовленнєву діяльність дітей. Завдання педагога – урізноманітнити дитячу діяльність, здатну розвинути цікавість, звичку підходити до кожної нової речі вже з власними засобами, що спонукало б до поєднання попередніх вражень з новими; організувати ігрову діяльність, оскільки гра мотивує самостійні висловлювання, активізує словник дитини, наповнює його термінами.

Соціальне середовище представлено людьми, з якими вступає в контакт дитина та від яких отримує і засвоює суспільно-історичний досвід. Тому педагоги мають стимулювати дітей до мовленнєвого спілкування в різних видах діяльності; ознайомлювати з художньою літературою, яка

змальовує реальні життєві ситуації; дотримуватись мовленнєвої культури.

Розвиток особистості передбачає посилення уваги до становлення у дитини самоактивності, свідомого ставлення до життя, уміння здійснювати власний вибір. Іноді подібні вчинки, дії потребують словесного обґрунтування для себе та, за потреби, для інших. Розвивальне середовище стимулює до означення словом власних станів, переживань, намірів, сподівань, ставлень, зіставлення оцінки своєї поведінки з моральними нормами [3].

Як *висновок* зазначимо, що дані теоретичні засади провідних педагогів та науковців допоможуть педагогові організувати розвивальне мовленнєве середовище у сучасному дошкільному закладі. Створення розвивального мовленнєвого середовища уможливить дошкільникам досягнення оптимального рівня мовленнєвого розвитку, формування емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших, оптимізує процес мовленнєвого самовираження та самоствердження, сприятиме становленню мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України ; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Богуш А. М. Теоретичні аспекти виховання мовної особистості дошкільника / А. М. Богуш // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету [педагогічні науки]. – Бердянськ : БДПУ, 2005. – № 2. – 198 с. – С. 21–27.
3. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників : [навч. метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку "Я у Світі"] / А. М. Гончаренко. – К. : Світич, 2009. – 160 с.
4. Калмикова Л. О. Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят / Л. О. Калмикова // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 51–55.
5. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : [монографія] / О. Л. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
6. Крутій К. Л. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація / Катерина Крутій. – [2-ге вид.]. – Запоріжжя : ТОВ "ЛІПС" ЛТД, 2006. – 168 с.
7. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка : [пособие для студ. пед. вузов и колледжей] / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Изд. Центр "Академия" ; Высшая школа, 1999. – 272 с.
8. Менг К. Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в ситуативной обусловленности (компоненты и градации) / К. Менг // Психолингвистика : сб. статей / [отв. ред. А. М. Шахнарович]. – М., 1984. – С. 241–259.
9. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко та ін. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
10. Монтессори М. Помогите мне сделать это самому / Мария Монтессори ; [сост., вступ. статья М. В. Богуславский, Г. Б. Корнеулов]. – М. : Издат. Дом "Карапуз", 2002. – 272 с.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. Т. 3. – 1977. – С. 7–279.
12. Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. Т. 5. – 1977. – С. 160–167.
13. Сухомлинський В. О. Роль особистості вчителя в духовному житті колективу та особистості / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. Т. 1. – 1977. – С. 588–604.
14. Федоренко Л. П. Методика развития речи детей дошкольного возраста : [пособие для учащихся дошк. пед. училищ] / Лидия Прокофьевна Федоренко. – М. : Просвещение, 1977. – 239 с.